

Л. В. Губерський

академік НАН України, доктор філософських наук, професор

ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ ГУМАНІТАРНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто тенденції розвитку сучасної освіти в контексті глобалізаційних процесів як повернення до гуманітарних пріоритетів і цінностей. Показано, що освіта реагує на це повернення принциповою зміною змісту, стає людиноцентристською, особистісно орієнтованою. Особливо акцентовано на тому, що нерозривний взаємозв'язок освітньої сфери соціуму та його ціннісного виміру є класичним і в теоретичному аспекті лежить у фундаменті системи освіти.

Ключові слова: освітній процес, глобалізація, гуманітарні цінності.

Радикальна зміна українських і світових реалій суспільного й індивідуального буття людей обумовлює зміну філософії підготовки людини до життя, філософії освіти, на якій базуються навчальні і виховні технології, в більш широкому розумінні – розгортається процес соціалізації особистості. Питання про те, чому навчати і як, які пріоритети обрати в організаційному, управлінському, а головне – у виховному контексті, які якості особистості мають бути сформованими насамперед і загалом, щоб людина знайшла своє місце в житті, була успішною, конкурентоздатною, зрештою, щасливою, постає як питання глобальне і центральне в контексті реформування освіти для XXI століття. Без його всебічного осмислення на рівні академічної філософської і педагогічної науки, обговорення в колі широкої громадськості реформаторські кроки в освіті можуть мати лише частковий і тимчасовий успіх.

Упевнений, що освітня політика держави в своїй основі має бути суто філософською. Серед основних чинників, за викликами яких освіта має змінити (удосконалити, модернізувати) власні філософські підвалини, доцільно виокремити у вершу чергу чинник глобалізації та інформаційної революції, чинник власності, еволюція якого розгортається у контексті глобального утвердження ринкових відносин, і чинник духовності, потреба в якій є, мабуть, єдиним гарантом збереження цілісності й виживання цивілізації як в глобальному, так і в локальному вимірах. Перші два процеси формують у людини переважно прагматичне ставлення до життя, а останній – духовне,

моральне, чуттєве. Всі вони є процесами об'єктивними і водночас такими, які суперечать одне одному, формують протилежні позиції, а зрештою – і філософії світосприйняття. Якій з них віддати перевагу й на основі якої філософії вибудовувати систему освіти XXI століття, це питання стоїть на порядку денному. Сучасна освіта і виховання постають як вирішення суперечності між цими сутностями. Суперечність між ними можна вирішити лише шляхом "заглиблення в їх спільну основу", у якості якої виступають практика (людська діяльність) і створювана нею культура.

У результаті глобалізації наприкінці XX – початку XXI століття світ став іншим, зрозуміло, що іншою має стати й підготовка особистості до життя. Глобалізація формує нову еру взаємодії між націями, економічними і політичними системами та між людьми. Вона змінює поняття "національних кордонів", значно розширює культурно-інформаційні контакти між народами і державами, впливає на управління, виробництво, торгівлю, ринок праці, політичні утворення, інші суспільні інституції і процеси. Відповідно змінюється роль освіти і виховання. Особливі вимоги глобалізації до системи освіти – основного механізму і засобу цілеспрямованого виховання людини, її підготовки до життя та праці – вимагають якнайшвидшої реакції як на рівні освітнього українського простору.

Фундаменталізація освіти є відповіддю на виклик глобалізації і одночасно умовою зростання суспільства, нації й держави. Найбільша вимога глобалізації до людини – це вимога високого професіоналізму [1]. Його зрощують університети, які мають наукові школи, високого рівня професорсько-викладацький склад, авторитет наукової традиції. Навчальний процес має розгортатися на основі найновіших надбань сучасної науки, культури і соціальної практики, мати випереджальний характер, формувати самостійне творче мислення, вольові здібності особистості. Відповідаючи на виклики глобалізації, маємо сформувати професіонала, який би одночасно був патріотом своєї Батьківщини, висококультурною людиною, освоїв увесь спектр гуманітарної культури.

Гуманітарні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості. Без них

людство просто не може існувати. Переживаючи будь-які кризи, спади, зіткнення і катаклізми, людство завжди повертається до гуманітарних пріоритетів як до єдиного духовного стрижня, основи свого буття. Освіта має відреагувати на це повернення першою принциповою зміною змісту освіти, бути людиноцентристською, особистісно орієнтованою. Водночас гуманізація освіти має багато вимірів. Вона охоплює сферу управління (його демократизацію, перехід до державно-громадської форми управління); стосунки між викладачами і студентами (вони мають розгорнутись як партнерські); організацію навчально-виховної діяльності (право вибору курсу, форми навчання, мобільність викладачів і студентів) тощо. Центральна ж магістраль гуманізації проходить через зміст освіти – від фізики і математики та інших природничо-технічних дисциплін до філософії, соціології, правознавства, до всієї гуманітарної складової системи освіти у конкретному розумінні цього поняття.

Цінність університетської освіти полягає чи не насамперед у забезпеченні фундаментальної гуманітарної підготовки, що вкрай важливо для формування загального світогляду, обізнаності й здатності до аналітичного, творчого мислення фахівця будь-якого спрямування – гуманітарного чи природничо-наукового. Так само важливим є дух демократизму, наукового пошуку, дискусійності, пріоритету знань і ерудованості, яким завжди відзначалися класичні університети. Саме в такій атмосфері найкраще формується творча особистість.

Сучасна освіта має бути наповненою життєво важливими, осучасненими поняттями і питаннями, сенс яких учень чи студент мають осягнути через дискусію, співставлення концепцій, думок, поглядів і підходів, що практикуються в реальному соціокультурному середовищі. При цьому важливо виховати імунітет-здатність до реального опору маніпуляційним технологіям, нав'язуванню засобами пропаганди доктрин сумнівної наукової, соціальної і загальнокультурної якості. Це досягається вихованням самостійної позиції особистості, точним знанням предмета, упевненості у своїх знаннях і переконаннях, перевірених дискусією. "Демократична терпимість ... і наукова об'єктивність, – писав у свій час Карл Мангейм, – аж ніяк не перешкоджає нам твердо відстоювати свою точку зору й вступати в дискусію щодо кінцевої мети і життєвих цінностей" [2, с. 273]. Знати і бути переконаним у правоті своїх знань – таким має бути кінцевий результат освіти в сучасному суспільстві, що глобалізується. Адже відомо, що причиною багатьох негараздів стає недостатнє знання (усвідомлення, осягнення) суті і специфіки того соціокультурного контексту, в якому ми живемо й діємо. У минулому ми мали систему,

відірвану від реальності; ідеали нав'язувались, а не зрощувались. Сьогодні є повернення до реальності. Протектор глобалізації – виховання моральності такої концентрації й ваги, щоб життя людини перетворювалось в істинне переживання [1]. Освіта повинна формувати цілісний образ світу, а не лише його фрагменти.

З іншого боку, освіта змінює свої акценти. Головним показником ефективності є не просто сума знань, які засвоєні у процесі навчання у ВНЗ, а здатність до їх самостійного здобуття, до самонавчання, вміння користуватись джерелами і засобами інформації, постійно підвищувати рівень своєї освіти, потреба навчатись упродовж життя, залучати самостійно здобуті знання до розв'язання неординарних завдань, проблем і суперечностей. Освіта має навчити формувати людину, конкурентоздатну не лише в українському, але й у світовому виробничому і соціокультурному середовищі.

Низка проблем сучасної освіти пов'язана з активізацією інформаційних потоків. Звернемо увагу на швидкі темпи поширення комп'ютеризації, телекомунікаційного зв'язку, електронної пошти та інших засобів комунікації. Освіта має захистити людину від обвального потоку інформації, але водночас навчити її жити в ньому, користуватись інформацією в умовах обмежених часових і розширених (до рівня всієї планети) просторових можливостей. Це обумовлює перехід до новітніх інформаційних навчальних технологій, побудованих на ущільненні інформації й спрямованих на формування інформаційно-аналітичних здібностей особистості.

Певну суперечність утворюють духовно-ціннісний і економічний виміри глобалізації. Тому ключова потреба сучасного етапу глобалізації полягає в забезпеченні гарантії того, щоб процесом економічної глобалізації керували загальнолюдські і соціальні цінності – без цього подальший соціальний прогрес світової спільноти не уявляється можливим. Отже, необхідною передумовою ефективного перебігу процесів економічної, політичної глобалізації є так звана глобалізація цінностей. Однак в цьому контексті постає питання: які ж цінності мають бути осердям глобалізації? Процес виникнення і поширення цінностей глобальної культури отримує в сучасній науковій літературі назву культурної глобалізації, яка визначає появу нових форм організації великих культурних ареалів і нових ціннісних орієнтирів. Відповідно можна говорити про консолідацію, конфронтацію, конкуренцію, кооперацію цінностей як основних культурних архетипів в умовах єдиного інформаційно-культурного простору. Що і спостерігаємо в сучасному контексті.

Розуміння освіти як єдності знань і цінностей не дозволяє ігнорувати суперечності, що вио-

кремлюються у цьому зв'язку в українському освітньому просторі навіть без особливих акцентів на процесах глобалізації. Це суперечність між застарілими знаннями в різних сферах суспільного буття і сучасними демократичними цінностями. Якщо ж на ці суперечності накладаються нові неузгодженості національних ціннісно-культурних і освітніх систем з глобальними, то єдність освіти і ціннісної площини проблематизується.

Загалом, підкреслення нерозривного взаємозв'язку освітньої сфери соціуму та його ціннісного виміру є класичним і в теоретичному плані лежить у фундаменті системи освіти. Причому це стосується не лише змісту навчального матеріалу і спрямування виховних практик, але й характеристик самих учасників освітнього процесу. Адже єдність із вічними загальнолюдськими цінностями всередині самої системи освіти традиційно проявлялась у високому рівні духовності викладачів, у їх ставленні як до власного навчального предмета, так і до вихованців. Якщо ж говорити не про суб'єктів освіти, а про зміст освітнього процесу, то на сучасному етапі суспільного розвитку можна виокремити площину розриву взаємозв'язку освіти і цінностей, яка передовсім пов'язана з диспозицією аксіологічних і когнітивних компонентів змісту освітнього процесу, що не тільки обумовлює девальвацію духовних складових, але й призводить до відчуження від не затребуваного сучасним вузьким ринком праці знаннєвого компонента. На загальнонаціональному рівні це знаходить вираження у прагматизації компетентісного і соціального потенціалу.

Загалом, освіта в будь-якому суспільстві розвивається під впливом широкого кола чинників: відповідних історичного, політичного, економічного та соціального контекстів, особливостей культурно-етнічних та культурно-національних традицій, суспільних переконань, статусу, ролі, компетентності та професійних функцій педагогічних працівників тощо, а також під впливом сучасних міжнародних тенденцій – глобалізації, фундаменталізації, інформатизації, інтеграції, гуманізації, гуманітаризації. Орієнтирами, духовними векторами цієї еволюції є традиційні та нові цінності суспільства кожної окремої країни, які утверджуються на шляху до європейської та світової інтеграції.

Як зазначається в "Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті", у нашій країні освіта ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; вона утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями [3, с. 3]. В умовах глобалізації, зміни технологій, переходу до постіндустріального, інформа-

ційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку та інших властивих цивілізаційному процесу рис, основні традиційні цінності освіти залишаються правильними, проте недостатніми для розвитку особистості та підготовки її до ефективної інтеграції в соціум. Тобто, освітня сфера відображає суспільну необхідність оптимального поєднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури. Наразі саме ця взаємодія між попередніми й новітніми цінностями має стати регулятором сучасних і майбутніх трансформацій у сфері освіти.

На самому початку представлених роздумів зазначалося, що освітня політика держави у своїй основі має бути суто філософською. Дійсно, адже філософія від свого виникнення завжди апелювала до мислення людини як такого, до її вміння формувати уявлення та знання про світ і її місце в ньому. Як і саме мислення, філософія – це не стільки певний результат, що закріплюється у формі чітких і несуперечливих положень, скільки процес, якому необхідно навчитись. Зазначене вміння мислити може здобуватись лише в процесі філософської освіти через діалог з мислителями минулого і сучасності, через діалог студента і викладача.

До речі, у цьому контексті варто нагадати, що саме такі завдання визначально ставились і перед університетською освітою як такою. Тобто університет повинен давати не лише сукупність конкретних знань та формувати відповідні навички у тій чи іншій галузі гуманітарних, фізико-математичних або природничих наук (хоча, вони, поза всяким сумнівом є гранично важливими в сучасних умовах глобалізованого світу), скільки створювати умови для самостійного мислення студентів, набуття ними вмінь критично засвоювати будь-який матеріал, працювати з цим матеріалом шляхом його узагальнення або аналізу, самим здійснювати науковий пошук, чітко формулювати дослідницькі завдання, мати достатній методологічний апарат для вирішення проблем, що можуть виникати у тій чи іншій сфері пізнання або діяльності. Саме таких "універсальних умінь" і вимагає сучасне інформаційне суспільство, як ми зазначали вище, коли масиви інформації, з якими доводиться працювати сьогоднішнім, і тим більше, завтрашнім студентам, збільшуються у геометричній послідовності, коли основною проблемою є вже не пошук деяких даних або конкретного дослідницького матеріалу, як це було навіть кілька років тому, а саме вміння віднаходити у величезному обсязі різноманітних джерел та наявної інформації ту, яка дозволить успішно та ефективно досягати поставлених цілей, вирішувати сформульовані проблеми, робити обґрунтовані прогнози, обирати оптимальні рішення у найрізноманітніших ситуаціях.

Невід'ємною частиною університетської освіти філософська освіта, яка завжди, хоча й на різних рівнях та у різний спосіб (насамперед, залежно від того, чи йдеться про спеціалізовану підготовку філософів, чи про викладання філософії для "неспеціалістів"), працює зі світоглядом студента, з його вмінням мислити та приймати обґрунтовані теоретичні рішення, опрацьовувати інформацію, застосовувати наукові методи пізнання у всіх сферах буття сучасної людини.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка з часу свого заснування 180 років тому формувався і розвивався на міцному фундаменті європейських університетських традицій, у тісних зв'язках з іншими європейськими університетами. Більшість університетських професорів підтримували наукові й академічні контакти з колегами європейських університетів. В університеті працювали німецькі, французькі, італійські викладачі. З іншого боку, багато викладачів Київського університету відряджалися у довготермінові поїздки до країн Європи. Тема ролі університетів у суспільному розвитку є, без перебільшення, планетарною і вічною – як вічною є проблема поступального розвитку людської цивілізації. Класичні університети за своєю природою завжди були не лише лідерами інтелектуально-освітнього життя, а й загальносуспільними форумами, барометрами суспільних настроїв та прагнень.

Суспільні функції університетів, організаційна структура, зміст і форми діяльності на початку XXI сторіччя зазнали величезних змін. Сучасні реалії створюють серйозні виклики для університетів. З одного боку, університети мають дати адекватні відповіді на запити суспільства з наукових позицій. З іншого – самі університети потребують удосконалення, трансформації та модернізації згідно з новими реаліями. В сучасних умовах у центрі уваги університетів та їхніми основними завданнями залишаються піднесення рівня освіти, підвищення ефективності та диверсифікація наукових досліджень, збільшення внеску в національну та світову культуру.

Водночас освіта є частиною суспільства, його зрізом, і те, що відбувається в суспільстві, має місце і в освіті. Потрібно чітко розуміти, чого хоче суспільство від освіти, і лише тоді можливо діяти в освітньому середовищі. Адже якщо говорити про нові цілі й цінності освіти, то ми можемо і повинні говорити про формування людини освіченої. Нинішній інформаційний потік є набагато насиченішим, ніж в минулому; принципи та ідеали енциклопедизму втрачають чинність, але при всьому цьому залишається незмінною антропна цілеспрямованість цивілізації, нехай навіть вона набуває інших форм. Звідси випливає, що ідеал людини як мети, а не засобу цивілізації так само

актуальний, як і в попередні часи. Тоді цілком логічно здається потреба в поглибленому вивченні власне людини, особливо з огляду на згадані зміни у всіх сферах суспільного життя. Адже така потреба особливо актуальна в нинішні часи на тлі загострення глобальних проблем сучасності. Загально визнано, що вирішити ці проблеми поодиножці країнам і народам неможливо; тільки загальні консолідовані зусилля світової спільноти можуть дати належний результат.

Зазначимо на завершення, що справді гуманітарна освіта, і особливе місце в ній належить філософській освіті, здатна приносити людині усвідомлення своєї причетності до загальнолюдських ідеалів і цінностей. Тільки залучення до високих ідеалів думки, духовної культури дає можливість людині відповідати на одвічні смислотвірчі питання щодо місця в світі. Філософія, аналізуючи нинішній стан освіти, досить голосно заявляє про фундаментальність освітніх традицій, про необхідність украї обережного експериментування з тонкою сферою освіти. Саме філософія говорить про те, що головним є мета освіти, яка ґрунтується на світоглядних ідеалах. Саме така система освіти потрібна наразі й класичні університети з їх фундаментальним науковим та інтелектуально-духовним потенціалом здатні її вибудувати. У нинішні часи суспільно-політичних трансформацій в Україні саме класичні університети об'єктивно покликані сприяти суспільству у визначенні принципових стратегій розвитку, бути головними осередками утвердження громадянськості та українськості, вироблення нової філософії освіти, спрямованої в майбутнє.

На завершення варто сформулювати концептуальний висновок, який дозволяють зробити наведені вище роздуми. Зазначимо важливість нового закону про вищу освіту, який передбачає суттєву автономію у всіх сферах діяльності ВНЗ. Для університетів чи не найважливішими є академічна і фінансова автономії, а завдяки їм ВНЗ зможуть оперативніше визначати зміст освіти і результативніше упроваджувати новітні технології у навчання. А це – необхідні умови для інноваційного розвитку університету. Саме освіта як спеціфічний соціальний інститут покликана виконувати роль інновативного важеля, що має "рухати" суспільство вперед, ініціюючи переходи на нові етапи розвитку. Причому основним інструментом, за допомогою якого виконується ця функція освітньої сфери, є не просто передана в ході навчання інформація, а цінності. Тому за посередництвом міжгенераційної передачі цінностей, що поступово оновлюються, освіта виступає джерелом інновацій і соціальних змін. Таку інновативність доцільно доповнити освітніми механізмами збереження традиційних цінностей. Сьогодні освіта повинна забезпечити не тільки розвиток

глобальної культури, а й збереження автентичних цінностей кожної нації та етносу. Критерієм гармонізації цих суперечливих тенденцій, вочевидь, можуть бути загальнолюдські цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Губерський Л. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти // В. Андрущенко, Л. Губерський // Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 кн. Кн. 3. – К. : МП Леся, 2012. – 568 с. – Розділ 3. – С. 131–204.
2. Мангейм К. Идеология та утопія / Карл Мангейм. – К. : Дух і літера, 2008. – 370 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті // Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня. – № 26. – С. 2–4.

Губерський Л. В. Фундаментальність гуманитарних цінностей в освітньому процесі. Розглянуті тенденції розвитку сучасного освіти в контексті глобалізаційних процесів як повернення до гуманитарним пріоритетам і цінностям. Показано, що освіта реагує на таке воз-

ращение принципиальным изменением содержания, становится человекоцентристским, личностно ориентированным. Особенно сделан акцент на том, что неразрывная взаимосвязь образовательной сферы социума и его ценностного измерения является классической и в теоретическом аспекте лежит в основании системы образования.

Ключевые слова: освітній процес, глобалізація, гуманітарні цінності.

Gubersky L. The fundamental nature of humanitarian values in the educational process. Trends in the development of modern education are considered in the context of the globalization process as a return to humanitarian priorities and values. It is shown that education is people-centered, learner-oriented. This applies to changes in the content of education. It is allocated the relationship of the educational sphere of society and values. They are considered as classic and basic.

Keywords: educational process, globalization, humanitarian values.